

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДОКАЗІВ ТА МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF EVIDENCE AND THE LIMITS OF EVIDENCE IN CASES OF RECOGNITION OF INHERITANCE FROM THE DEAD

Олійник А.І.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету*

У статті досліджено питання особливостей формування системи доказів та межі доказування у справах про визнання спадщини відумерлою. Проаналізовано відповідну судову практику. Автором надаються пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: докази, безхазяйне нерухоме майно, відумерла спадщина, рішення суду, територіальна громада.

В статье исследованы вопросы особенностей формирования системы доказательств и предела доказывания по делам о признании наследства выморочным. Проанализирована соответствующая судебная практика. Автором предоставляются предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: доказательства, бесхозное недвижимое имущество, выморочное наследство, решение суда, территориальная община.

The article deals with the issues of the formation of the system of evidence and the limit of evidence in cases of recognition of the inheritance from the dead. The relevant judicial practice is analyzed. The author proposes to improve the current legislation.

Key words: evidence, non-owner real estate, died of inheritance, court decision, territorial community.

Постановка проблеми. Ми уже звикли до того, що основні права і свободи людини мають своє закріплення в Конституції України. Водночас це не означає, що питання розвитку і реалізації механізмів щодо захисту таких прав зафіксовані лише в Конституції нашої держави. Навпаки, права, свободи та інтереси як фізичних, так і юридичних осіб щодо їх змісту отримують подальший свій розвиток в нормах матеріального та процесуального права. Отже, правовий симбіоз дає можливість особі обрати найзручніший напрямок захисту своїх прав та інтересів, зокрема у сфері захисту майнових прав. Саме з цих підстав право, зокрема процесуальне право, потребує свого подальшого розвитку. Підставами для цього є стрімкий розвиток суспільних відносин та наявність інтеграційних процесів у напрямку наукових, технологічних, майнових, фінансових інтересів та ресурсів, що водночас із міграційними потоками людського, трудового ресурсу створюють особливий симбіоз, у якому суттєве місце і увага повинна приділятися правосуддю, зокрема правосуддю у сфері захисту майнових прав, оскільки майно і права на нього створюють по суті економічну основу цивілізованого життя кожної людини, родини, сім'ї і країни в цілому.

Стан опрацювання. Незважаючи на те, що питання щодо визнання спадщини відумерлою і були предметом наукового дослідження М.М. Ясинка у його монографічній роботі «Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика» [1], таке дослідження стосувалося теоретико-правових аспектів окремого провадження взагалі і не було спрямоване на дослідження засобів доказування і самого доказового процесу у справах окремого провадження, пов'язаних із нерухомим майном.

З огляду на це детальніше розглянемо справи про визнання спадщини відумерлою з позиції доказового права.

Метою статті є дослідження особливостей формування системи доказів та межі доказування у справах про визнання спадщини відумерлою.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. [2] територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Отже, територіальна громада є суб'єктом місцевого самоврядування з наділенням її широким повноваженням, зокрема у сфері обліку житлового фонду та здійснення контролю за його використанням відповідно до Закону (ст. 30 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»), а також реєстрації права користування землею і договорів на оренду землі, координації діяльності місцевих органів у питаннях земельних ресурсів (ст. 33 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»). Попри таке врегулювання, на територіях великої кількості населених пунктів водночас із наявністю значної кількості нерухомого майна у вигляді як житлового, так і нежитлового фонду, земельних ділянок в межах населених пунктів та земель сільськогосподарського призначення, які розташовані в межах територій місцевих рад, інтереси територіальних громад в багатьох випадках залишаються незахищеними, хоча територіальні громади мають у цьому питанні не лише суспільний, але і фінансовий інтерес, оскільки нерухоме майно, яке розташоване в межах їх територій, залишаючись безхазяйним, не охороняється та не доглядається територіальною громадою, оскільки на це немає відповідних коштів. Через це виникає діаметрально протилежна ситуація, коли в селі, селищі, районному центрі є велика кількість незаселених будинків, а надати житло молодому спеціалісту, лікарю чи вчителю, які приїхали в цю місцевість на роботу, у територіальній громаді немає можливості. І це не тому, що органи місцевого самоврядування не бажають цього робити, а тому, що в цьому питанні існує низка проблем правового характеру.

Якщо загальноновизнаною проблемою, особливо для сільських територіальних громад, є безробіття, що змушує молодь їхати до міст, посилюючи у такий спосіб урбанізаційні процеси, чи взагалі емігрувати в пошуку кращої долі за межі країни, то в цьому випадку виникає і правова проблема, яка полягає у відсутності відомостей про спадкоємців як потенційних власників нерухомості чи самих власників.

Люди похилого віку не наділені таким радикалізмом щодо зміни свого місця проживання, залишаючись жити у селах, селищах, невеликих містах районного значення.

Тому в країні виникла ситуація, коли в селищних територіальних громадах є профіцит житлового та земельного фонду, яким ніхто не опікується, і з цих підстав такий фонд знищується, псується, розкрадається, виходить із

суспільного та виробничого обігу, а в міських територіальних громадах існує дефіцит житлового фонду та земельних ділянок.

Безумовно, усі види нерухомості у певний період мали своїх власників. Саме втрата власника по відношенню до фактично існуючого будинку, земельних ділянок як нерухомого майна є сьогодні суттєвою проблемою для України. Причини тут різні. Як уже зазначалося вище, одні люди кидають свою власність, не бажаючи бути її власником, оскільки не мають можливостей до її утримання, інші не бажають оформляти свої спадкові права, не маючи наміру мати власність і утримувати її, оскільки власність зобов'язує (ст. 13 Конституції України). Через це держава масово втрачає не лише житловий фонд вартістю у сотні мільйонів гривень, але втрачає і культурні, архітектурні, історичні цінності у вигляді приміщень, які є загальнолюдськими надбаннями, які неможливо відтворити. У такому аспекті проблемою є і безхазайні земельні ділянки як в межах населених пунктів у вигляді присадибної землі, так і земель сільськогосподарського призначення (земельних паїв), оскільки в першому випадку такі землі внаслідок відсутності власників заростають бур'янами, засмічуються іншими людьми, а в іншому випадку договори оренди земельних паїв закінчують свою дію у зв'язку зі смертю їх власників, і з цих підстав колишні орендарі використовують ці земельні ділянки за своїми корисливими цілями, не сплачуючи ні податків державі, ні орендної плати, оскільки власник земельного паю (орендодавець) помер, а спадкоємці не оформили своїх спадкових прав. Така ситуація призводить, з одного боку, до безконтрольного використання земельних ресурсів різними бізнесовими структурами, а з іншого – до бюджетних збитків, оскільки у такий спосіб втрачаються мільйони гривень податків.

Розуміючи такі проблеми, законодавець, приймаючи у 2004 році новий Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК), ввів до справ окремого провадження нову категорію справ – про визнання спадщини відумерлою (п. 9 розділу IV ЦПК України). Інша категорія справ – щодо передачі безхазайної нерухомої речі у комунальну власність (гл. 8 розділу ЦПК України) існувала і раніше в процесуальному законодавстві нашої держави.

Практика показує, що проблема наявності безхазайного житлового або земельного фонду полягає у двох площинах. Перша – організаційна, а друга – правова. Ці проблеми є взаємопов'язаними між собою.

Так, для виявлення безхазайного нерухомого майна у вигляді житла чи земель присадибного спрямування управління територіальними громадами повинні проводити інвентаризацію всього житлового та земельного фонду, який розташований у межах територій місцевих рад, оскільки такі інвентаризаційні документи покладають початок формуванню системи доказів, яка може використовуватись під час підготовки і подання заяви або про визнання спадщини відумерлою, або про визнання нерухомого майна безхазайним.

Так, Харківська міська рада за поданням КП «Жилкомсервіс» встановила, що власник квартири 1941 р. н. купив квартиру 29.12.2003 року (витяг про реєстрацію права власності № 2746205 від 9.02.2004 р.). Останній 12.05.2007 року помер, з цього часу квартира є вільною, оскільки в ній ніхто не мешкає. Повторне обстеження квартири від 4.10.2013 р. показало, що квартира закрита і пуста. Ніхто зі спадкоємців із заявою про прийняття спадщини до нотаріальних контор Ленінського району м. Харкова (тобто за місцем смерті і майна спадкодавця) не звертався. Згідно з повідомленням Другої Харківської дежнотконтори від 16.12.2014 р. спадкова справа не заводилася. Свідectво про право на спадщину на цю нерухомість не видавалось, заповіті від імені померлого не посвідчувались.

Міська рада, скориставшись вимогою ст. 1277 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), у якій йдеться,

що у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою (заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини), звернулася до Ленінського районного суду м. Харкова із заявою про визнання спадщини відумерлою та передачу нерухомого майна у комунальну власність територіальної громади м. Харкова. Рішенням цього суду заяву Харківської міської ради було задоволено [3].

Як бачимо, заявник, формуючи систему доказів у цій категорії справ, віднесених до справ окремого провадження, посилався на такі документи: а) на правостановлюючі та реєстраційні документи, які підтверджували право власності особи; б) на докази щодо смерті власника майна; в) на відомості нотаріальної контори про відсутність заповітів, спадкової справи та свідectв про право на спадщину; г) акти обстеження квартири на предмет відсутності мешканців.

Аналогічну систему доказів законодавець закріпив і в ст. 275 ЦПК України, виклавши її у такій редакції: «У заяві про визнання спадщини відумерлою повинно бути наведено відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і законом або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття».

Отже, законодавець як нормами матеріального, так і процесуального права уніфікує єдиний підхід до формування системи доказів у справах про визнання спадщини відумерлою. Водночас законодавець у ст. 1277 ЦК України ставить умову, якою визначає термін в один рік, який повинен сплинути перед зверненням заявника з заявою до суду. Однак законодавець не зазначає того, з якою метою надається такий строк і чи повинен орган місцевого самоврядування винести питання щодо майбутніх своїх кроків по відношенню до нерухомого майна, яке є спадком, на публічний огляд. Наприклад, розмістити оголошення у газеті обласного видання щодо розшуку спадкоємців, оскільки надалі мова буде йти про визнання спадщини відумерлою. Відсутність такої вимоги в процесуальному законодавстві на кшталт справ про передачу безхазайної нерухомої речі у комунальну власність (ст. 270 ЦПК України) приводить до необґрунтованих звернень територіальних громад на особи міських рад до суду про визнання спадщини відумерлою.

Так, рішенням Ленінського районного суду м. Харкова від 16 листопада 2015 року було відмовлено Харківській міській раді у задоволенні заяви про визнання спадщини відумерлою та передачі нерухомого майна у вигляді квартири, яка належала на праві приватної власності померлій особі. Підставою до такої відмови було повідомлення Другої державної нотаріальної контори м. Харкова від 29.10.2015 р. про те, що 14.05.2013 р. нотаріусом було заведено спадкову справу № 265/2013 за заявою доньки померлого про прийняття нею спадщини [4].

Ми вважаємо, що суттєвим недоліком як матеріального, так і процесуального законодавства щодо визнання спадщини відумерлою є відсутність публічності в діях органів місцевого самоврядування. Безумовно, держава не претендує на спадкове майно своїх громадян [5], тому саме з цих підстав вона значно розширила коло спадкоємців, ввівши водночас зі спадкоємцями першої черги та другої черги (ст. 1261–1262 ЦК України) ще третю, четверту та п'яту черги спадкоємців (ст. 1263–1265 ЦК України). Отже, за відсутності спадкоємців вищої черги спадкоємці нижчої черги мають право на подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини. Проте подання таких заяв часто відбувається із пропуском строку прийняття

спадщини, який відповідно до ч. 1 ст. 1270 ЦК України передбачений у шість місяців, оскільки нотаріуси вичікують у цей строк можливість подання заяв про прийняття спадщини вищими за родинним статусом спадкоємців, і з цих підстав вони не можуть прийняти заяву нижчих за чергою спадкоємців. Водночас, незважаючи на втрату права на прийняття спадщини, такі спадкоємці мають право в порядку ч. 3 ст. 1272 ЦК України звернутись із позовом до суду про надання їм додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Так, рішенням Каланчацького районного суду Херсонської області було задоволено заяву про визначення додаткового строку для подання заяви нотаріусу про прийняття спадщини, оскільки заявник є спадкоємцем п'ятої черги. У відведений шестимісячний строк спадкоємці вищих за нього черг відмовилися від спадщини, але коли він звернувся до нотаріуса з заявою про прийняття спадщини, останній відмовив йому в цьому, оскільки у відведений законом шестимісячний строк могли звернутися із заявою про прийняття спадщини лише вищі від нього за чергою спадкоємці [6].

Такими спадкоємцями можуть бути рідні дядько та тітка спадкоємця, які проживають в іншому місці, тому не підтримували зв'язків із спадкодавцем, чи інші спадкоємці до шостого ступеня споріднення (ч. 1 ст. 1265 ЦК України), які можуть і не знати про смерть спадкодавця, а таку інформацію зможуть отримати лише із засобів масової інформації. Відсутність такої інформації, непублічність дій органів місцевого самоврядування, працівники яких іноді діють не прозоро, а маючи свої меркантильні інтереси, – усе це і призводить до того, що формування системи доказів обмежується лише тим, про що згадує законодавець у ст. 1277 ЦК України та 275 ЦПК України.

З урахуванням таких обставин є нагальна необхідність доповнити ст. 275 ЦПК України частиною другою у такій редакції: «Управління майном відповідної територіальної громади зобов'язане у передбачений річний строк подати до друкованих засобів масової інформації оголошення про розшук спадкоємців після смерті власника майна, який мешкав у певному місці».

Безумовно, такий підхід буде відповідати принципу верховенства права, оскільки природним є той факт, що нерухоме майно сім'ї, родини повинно залишатися в колі цієї родини, зокрема в порядку спадкування.

Відповідно до ч. 1 ст. 277 ЦПК України справа про визнання спадщини відумерлою розглядається судом з обов'язковою участю заявника та обов'язковим повідомленням усіх зацікавлених осіб. Така вимога процесуального Закону передбачає обов'язок заявника надати судові докази щодо виконання всіх вимог стосовно того переліку доказів, який передбачено в ч. 1 ст. 275 ЦПК України. Водночас така норма Закону ні судом, ні самими заявниками дуже часто не виконується, що підтверджується низкою судових рішень Харківської [7], Сумської, Херсонської та інших областей, де представники заявника направляють заяви до суду про розгляд справи за їх відсутності, а суд на підставі наявних письмових доказів сам ухвалює судові рішення, підмінюючи в такий спосіб заявників, що викликає сумнів у неупередженості таких судів.

У 2012 році суди загальної юрисдикції ухвалили 71,6 тисяч судових рішень у справах окремого провадження. У 2013 році таких рішень було 63,5 тисячі, а в 2014 році їх кількість становила 49,7 тисяч. Водночас відсоток справ про визнання спадщини відумерлою з року в рік складає від 2 до 5 відсотків від справ окремого провадження, що за наявної проблеми глобального характеру є надзвичайно незначним відсотком.

Судова практика, яка існувала донедавна, водночас із одним суб'єктом, яким є територіальна громада, що має право на звернення до суду у справах про визнання спадщини відумерлою, таке право надавала і прокурорам, які самостійно збирали докази і звернення із заявами до

суду про визнання спадщини відумерлою в інтересах територіальних громад. Такі справи стосувалися, зокрема, земельних паїв, які не були успадкованими. Сьогодні ж таке право прокурори втратили, а міські, особливо сільські, селищні ради, які не мають юридичного супроводу таких питань, бездіють. Такий супровід повинен бути, оскільки діяльність заявника на досудовому етапі підготовки заяви до судового розгляду полягає, насамперед, у виконанні процесуальних норм, які відіграють роль так званих інструкцій із застосування матеріального законодавства [8]. Попри те, що цей етап є процесуально-технічним, саме він визначає ефективність судового доказування, яке полягає у розкритті змісту кожного письмового доказу, його озвученні із логічною інтерпретацією, спрямованою на доказування певного юридичного факту, який має пряме або опосередковане відношення до справ про визнання спадщини відумерлою. Враховуючи вимоги законодавця, зазначені як в матеріальному (ст. 1277 ЦК України), так і процесуальному (ст. 275 ЦПК України) законодавстві, основи доказування, наявність права власності щодо нерухомого майна, смерть власника нерухомості, відсутність фактів прийняття спадщини спадкоємцями покладається саме на письмові докази, оскільки саме такі докази є ключовими для суду під час ухвалення судового рішення. Однак це не означає, що інші докази, наприклад, показання свідків або речові докази, або висновки експертів є не прийнятними.

Безумовно, якщо мова йде про показання свідків, то такі докази є другорядними, вони полягають в тому, щоб довести до суду той факт, що особа, яка померла, не мала сім'ї, дітей, братів чи сестер, а батьки, які мешкали з нею чи поряд, померли. Така доказова інформація радше має допоміжний характер, але саме вона дає відповідь на те, чому ніхто зі спадкоємців не подав вчасно заяви нотаріусу про прийняття спадщини.

Аналогічне значення мають і речові докази, наприклад, фотографії, де сфотографована вся родина померлого спадкоємця.

Безумовно, така категорія справ має зв'язок зі справами окремого провадження про оголошення особи померлою, оскільки під час вступу судового рішення в законну силу виникає право на спадщину. У разі звернення до суду про визнання спадщини відумерлою доказом можуть слугувати письмові довідки поліції про розшук особи, відомості із листів, листівок тощо.

Як бачимо, у справах про визнання спадщини відумерлою може формуватись ціла система із засобів доказування, інформація із яких може бути використана під час ухвалення судових рішень.

Висновки. Для того, щоб рішення суду мало позитивний характер щодо визнання спадщини відумерлою, явка заявника в судові засідання є обов'язковою з обов'язковим повідомленням усіх зацікавлених осіб (ст. 272 ЦПК України). Така вимога процесуального Закону повинна виконуватись у безумовному порядку, оскільки це є захистом інтересів таких осіб, наприклад, осіб, які заселилися в таку нерухомість чи осіб, які користуються земельними ділянками. Такий підхід передбачає усунення із правового поля всіх спірних питань, які за інших обставин можуть надати суперечливого характеру.

Як показує наше дослідження, вся доказова інформація, яка міститься в засобах доказування, є різноплановою, але зміст її повинен завжди бути спрямованим на досягнення певного запланованого заявником результату. Саме з цих підстав важливим фактором у доказуванні справ окремого провадження є логічна їх послідовність. Судове доказування також передбачає наявність концентрації доказового матеріалу у цій логічній послідовності з доведення доказової інформації до суду у судовому засіданні.

Водночас доказування не є безмежним, оскільки кількість доказів, особливо письмового, речового чи експерт-

ного характеру завжди є обмеженою. Тому для справ про визнання спадщини відумерлою характерною (тобто достатньою межею доказування) є наявність тих доказів, які передбачені законодавцем і закріплені в ст. 275 ЦПК України щодо справ про визнання спадщини відумерлою. Попри те, що засоби доказування зазначаються в узагальненій формі, їх назва завжди буде індивідуалізована органами місцевого самоврядування (ст. 274 ЦПК України) чи органом, уповноваженим управляти майном відповідної територіальної громади, які визначені Законом як заявники (ст. 269 ЦПК України).

Проте законодавець ніяк не обмежує заявників у зборі та наданні до суду інших доказів, які б були належними та відносними до предмету кожної із таких справ, що важливо з огляду на принцип диспозитивності (ст. 11 ЦПК України). Отже, можна зазначити, що метою доказування у справах окремого провадження є той рівень доказового матеріалу, за якого суд міг би сказати, що у нього достатньо доказової інформації, на підставі якої він приходить до висновку про те, що радше такі факти існують, аніж вони відсутні. Це є важливим теоретичним висновком не лише для справ окремого провадження, а і для цивільного судочинства взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика: монографія. К.: Алерта, 2014. 352 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. Законодавство України про місцеве самоврядування. Х.: Інформаційно-правовий центр «Ксилон». 2012. 344 с.
3. Рішення Ленінського районного суду м. Харкова від 22 січня 2015 р. / Архів ленінського райсуду м. Харкова справа № 642/10640/14-ц. Провадження № 2-о/642/348/15.
4. Архів Ленінського районного суду м. Харків за 2015 р. Справа № 642/2800/15-п, 2/642/2039/15.
5. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика: монографія. К.: Алерта, 2014. 220 с.
6. Архів Каланчацького районного суду Херсонської області за 2014 р. Справа № 657/955/14-ц.
7. Архів Ленінського районного суду м. Харкова за 2015 р. Справа № 642/2800/15-ц.
8. Шикин Е.П. Структура юридического процесса и юридическая эффективность права: юридические гарантии применения права и режим социалистической законности: сборник / под ред. В.М. Горшнева. Ярославль, 1976. С. 9–10.